

ДЕМОКРАТИЧНІ ПРОЦЕСИ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ: СУЧАСНИЙ КОНТЕКСТ ТА ДИНАМІКА РОЗВИТКУ

DEMOCRATIC PROCESSES IN THE COUNTRIES OF CENTRAL ASIA: CURRENT CONTEXT AND DYNAMICS OF DEVELOPMENT

Климчук І.І.,

*кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

Зазуляк З.М.,

*кандидат політичних наук,
асистент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»*

У статті розкрито особливості реалізації та захисту громадянських й політичних прав і свобод на прикладі Таджикистану, Туркменістану, Киргизстану та Казахстану. Досліджувана проблематика є актуальною в умовах сьогодення, адже у країнах Центральної Азії уряди продовжується масштабний наступ на права людини, зокрема свобода слова, громадські об'єднання чи мирні зібрання регулярно порушуються, економічні та соціальні права ігноруються, а дискримінація жінок, етнічних меншин та інших вразливих груп триває й надалі. Систематизовано спільні та відмінні характеристики у формуванні громадянського суспільства у досліджуваних Центральноазійських республіках. Автори проаналізували здобутки і невдачі на шляху демократичних перетворень обраних держав за певними критеріями, зокрема, частота зміни влади, прозорість виборів, наявність опозиції, зловживання змінами у законодавстві на користь влади, забезпечення прав жінок, дітей, ув'язнених, свобода слова, доступ до інформації, таємниця кореспонденції, забезпечення належного медичного обслуговування, доступ до освіти, необхідних продуктів харчування та питної води, забезпечення права на проведення зборів та мітингів, ратифікація міжнародних договорів у сфері забезпечення прав людини тощо. Зокрема, з'ясовано, що однією з найбільш суттєвих перешкод у реалізації та захисті прав людини в республіках Центральної Азії є вразливість політичних систем до сімейно-кланових і родових політичних зв'язків та їхня залежність від них. Встановлено, що лідери у досліджуваних республіках змінюються, проте режими не трансформуються. Водночас будь-які авторитарні зміни чи поправки до конституцій у досліджуваних республіках створюють поле для зловживань і порушень свобод громадян. Крім цього, право на свободу думки і слова зазнає подальших обмежень та утисків в умовах збереження авторитарного владного апарату, націленого на створення виключно позитивного іміджу глави держави. Це призведе до того, що у подальшому майбутньому даний регіон зазнаватиме потрясіння в умовах соціального і національного тиску щодо реального здобуття прав і свобод та усунення від влади не лише існуючої політичної еліти, а й усіх чиновників на регіональному та місцевому рівнях.

Також визначено потенційні виклики та загрози у сфері подальшої демократизації досліджуваних держав. Перш за все це подолання економічних труднощів, зокрема продовольчих нестач, викликаних пандемією COVID-19, боротьба з дитячою смертністю. Крім цього, зловживання фальсифікацією кримінальних звинувачень та судове переслідування профспілкових лідерів чи політичних опонентів, можуть спровокувати гнів та акції протесту, а отже і нестабільність у регіоні. Також невирішеною залишається проблема захисту прав найбільш вразливих прошарків населення, зокрема жінок, людей з інвалідністю, представників ЛГБТ-спільноти, релігійних об'єднань та вірян.

Ключові слова: демократичні процеси, громадянське суспільство, права і свободи людини і громадянина, країни Центральної Азії, демократизація.

The article reveals the peculiarities of implementation and protection of civil and political rights and freedoms on the example of Tajikistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan and Kazakhstan. In these countries, governments prohibit public associations or peaceful assemblies, limit freedom of speech, economic and social rights of citizens, and actively practice discrimination against women, ethnic and other minorities. Decreasing living standards, falsification of election results, persecution of dissidents, contribute to the fact that this region is becoming more and more unstable, and the monopoly on rights and freedoms by the authorities of each of these countries is only getting stronger. With this in mind, it is important to find out what processes aimed at the democratization of Central Asian countries exist in each state and what are the prospects for their development in the future.

Also, common and distinctive characteristics in the formation of civil society in the Central Asian republics are systematized. The authors analyzed the achievements and failures on the path of democratic transformation of the selected states according to certain criteria, in particular, the frequency of change of power, transparency of elections, presence of opposition, abuse of changes in legislation in favor of the government, ensuring the rights of women, children, prisoners, freedom of speech, access to information, confidentiality of correspondence, provision of proper medical care, access to education, availability of necessary food and drinking water, provision of the right to hold meetings and rallies, ratification of international treaties in the field of human rights, etc. In particular, it was found out that one of the most significant obstacles in the implementation and protection of human rights in the Central Asian republics is the vulnerable political system to family, clan and tribal political ties and its inability to function without them. At the same time, any authoritarian changes or amendments to the constitutions in the studied republics create a field for abuses and violations of citizens' freedoms.

In addition, the right to freedom of thought and speech are subject to further restrictions and oppression in the conditions of preservation of the authoritarian power apparatus aimed at creating an exclusively positive image of the head of state. Leaders change, but the regime remains the same, and therefore further upheavals can be predicted for Central Asia under the conditions of social and national aspiration for the real acquisition of rights and freedoms with the removal from power not only of the political elite, but also of all employees at the regional and local levels.

Potential challenges and threats in the field of further democratization of the studied states are also identified. First of all, it is overcoming economic difficulties, in particular, food shortages caused by the COVID-19 pandemic, the fight against child mortality. In addition, the misuse of falsified criminal charges and the prosecution of trade union leaders or political opponents can provoke anger and protests, and thus instability in the region. Also, the problem of protecting the rights of the most vulnerable sections of the population, including women, people with disabilities, representatives of the LGBT community, religious associations and believers, remains unresolved.

Key words: democratic processes, civil society, human rights and freedoms, Central Asian countries, democratization.

Постановка проблеми. Перед пострадянськими державами, які прагнуть розбудувати незалежні сучасні державні інституції, сьогодні постає величезна кількість викликів, зокрема в контексті демократизації, у першу чергу – реалізації задекларованих прав і свобод людини і громадянина. Порушення принципів проведення виборів підбивають також захист інших прав всередині регіону та пришвидшують міграцію населення в інші країни. У країнах Центральної Азії уряди забороняють громадські об'єднання чи мирні зібрання наступ, обмежують свободу слова, економічні та соціальні права громадян, а також активно практикують дискримінацію жінок, етнічних та інших меншин. Поряд з тим, населення регіону долучалося до мирних протестів з вимогами дотримання своїх прав та свобод. Зниження рівня життя, фальсифікації результатів виборів, переслідування інакшомисливців сприяють тому, що цей регіон стає все більш нестабільним, а монополія на права і свободи з боку влади кожної з цих країн лише міцнішає. З огляду на це, важливо з'ясувати які процеси спрямовані на демократизацію країн Центральної Азії існують в кожній державі та які перспективи їхнього розвитку у майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість досліджень з обраної проблематики, пов'язані із питаннями демократизації та формування громадянського суспільства у регіоні виявилися комплексними та актуальними. Зокрема, К. Яворська розглядає захист прав і свобод громадянина у цих країнах та наголошує на перешкодах для їх належного дотримання [12]. Важливою працею з аналізом процесів суспільно-політичної модернізації країн колишнього Радянського Союзу є монографія А. Бульвінського [6]. Водночас, Г. Ісакова акцентує увагу на демократичному транзиті держав колишнього СРСР та відзначає, що перехідні системи від тоталітаризму до демократії проходять через стадію авторитаризму. Трансформації режимів у країнах із радянським минулим аналізували також такі дослідники, як Т. Ляшенко [5], І. Осадчук [7], О. Фисун [11], К. Боконбайєв [2] З. Урманбетова [27] тощо. Не меншу наукову вагу мають дослідження політико-правових трансформацій в окремо взятих країнах колишнього Радянського Союзу. У дослідженнях

К. Колінза [14], І. Кушнарьова [4] йдеться саме про окремі держави Центральної Азії як осередки порушень прав і свобод. Також Шейн та Сміт у своїй роботі «Перехід головування у Казахстані та Узбекистані: наслідки для політики і стабільність в Центральній Азії» [23] присвятила увагу стану опозиційних рухів.

Постановка завдання. У цій статті ми зосередимося на окресленні спільних та відмінних рис в контексті розбудови громадянського суспільства в країнах Центральної Азії, аналізі ключових викликів та загроз, що перешкоджають існуванню демократії в цих країнах, і на основі цього окреслимо ключові тенденції процесу демократизації країн регіону.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до конституцій Центральноазійських республік, усі вони є демократичними (окрім Узбекистану) та декларують себе правовими державами (Киргизстан і Казахстан – соціальними). При цьому жодна з розглянутих країн не була визнана недемократичною у щорічному рейтингу рівня розвитку демократії «Democracy Index», сформованого журналом «The Economist» у 2022 р. Так, Киргизстан посів 110 місце в рейтингу, а режим країни було визначено гібридним; 139 місце посідає Казахстан і 141 – Узбекистан, як помірні автократії; 161 місце було надано Таджикистану та 164 – Туркменістану як жорстким автократіям [22].

Сучасний контекст розвитку громадянського суспільства в країнах Центральної Азії. Ключовим у розвитку громадянського суспільства є чесність і прозорість виборів, а також вільне існування і діяльність політичних партій. Власне, ці складові є найбільш важливими в контексті існування та розвитку демократії цих країн. Однак, на практиці, у країнах Центральної Азії часто можемо стверджувати про заперечення пунктів щодо демократичності, що вказана у конституції.

Отож, в Таджикистані згідно звіту міжнародної правозахисної НУО Freedom House за 2021 рік, президентські вибори, що відбулися в жовтні 2020 року, були впорядкованими але не проведені згідно з рекомендаціями ОБСЄ щодо ЗМІ та політичного середовища. Президент Рахмон переміг на цих виборах, отримавши 90,9 відсотка голосів.

Повідомлялося про випадки очевидного вкидання бюлетенів і виборців.

За даними Радіо Озоді у Таджикистані офіційно зареєстровані та діють 7 політичних партій. Усі партії, за винятком СДПТ, експерти називають «кишеньковими» та «проурядовими, тому для опозиції немає реальної можливості для опозиції перейняти владу [15].

12 березня 2022 року у Туркменістані було проведено позачергові вибори під гаслами тодішнього президента Гурбангулі Бердимухомедова щодо того, що треба дати дорогу молодим. Охочі, котрі балотуватися мали підпадати під низку суворих вимог, які визнали суперечливими до міжнародних стандартів. За даними Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ строки і процедура проведення виборчого процесу не були прийнятними [21]. Оскільки в країні розвивається культ особи президента, діяльність опозиції всередині країни неможлива і злочинна.

За даними БДПІЛ, президентські вибори в Киргизстані 2021 року відбулися належним чином із дотриманням основних свобод. Відсутність критичних звітів ЗМІ обмежувала здатність виборців зробити усвідомлений вибір [20]. Варто зазначити, що опозиційні партії в Киргизстані існують, але свобода їх дій обмежується тиском Державного комітету національної безпеки, який відомий залякуванням і допитами опозиціонерів. Тим не менш опозиційні партії «Ата Мекен», «Азатик», «Улуттар Бірімдігі», «Соціал-Демократи» та «Партія зелених» заявили про невизнання підсумків парламентських виборів 2020 р. і гуртувалися в «народний парламент», щоб протистояти провладним партіям [1].

10 січня 2021 року в Казахстані відбулися парламентські вибори. Місія ОБСЄ з моніторингу виборів дійшла висновку, що вибори були «технічно підготовлені ефективно», але «не мали справжньої конкуренції» і що виборчий процес потребує реформування. Правляча партія «Нур Отан» зберегла кваліфіковану більшість у парламенті. За даними Радіо Свобода, чинний президент Токаєв обіцяв, що дозволить узяти участь у виборах справді опозиційним партіям, але такі партії так і не зареєстрували і не допустили до виборів [17].

Дострокові президентські вибори у Казахстані 9 червня 2019 року були можливістю для потенційних політичних реформ, але характеризувалися порушеннями основних свобод, а також тиском на критично налаштованих громадян. Було сім кандидатів, у тому числі вперше жінка, але значні обмеження права балотуватися, а також обмеження на мирні зібрання та вираження поглядів гальмували справжній політичний плюралізм. У день виборів у великих містах були масові затримання мирних демонстрантів [19].

Права громадян зазнають значних утисків в країнах Центральної Азії. У Таджикистані опозиційний рух «Група 24» визнаний екстремістським і діє в еміграції [15]. Відомо про функціонування Коаліції громадянського суспільства проти тортур та безкарності в Таджикистані створеної у 2011 році, яка продовжує функціонувати. У Туркменістані жорстко реагують на спроби утворення буд-яких недержавних інституцій, відомо лише, що одна ГО «Туркменська Ініціатива з Прав Людини» була зареєстрована і діє в еміграції [8]. Узбецькі правозахисники зіштовхуються з політично мотивованими покараннями, а НУО з невинувато складною процедурою реєстрації. Однак, відомо про діяльність 3-х правозахисних організацій. В Киргизстані офіційно діють 4 правозахисні організації. Свавільні затримання правозахисників мали місце в Казахстані, як і перешкоджання проведенню мирних зібрань, демонстрацій тощо. Відомо про діяльність 2-ох НУО: громадське об'єднання та фонд.

Права жінок. У Таджикистані дівчатам важче отримати вищу освіту, роль жінки полягає у материнстві. Домашнє насилля не криміналізоване. За даними ООН, кожна п'ята жінка в Таджикистані – жертва домашнього насильства. В Туркменістані ситуація теж невтішна і шокуюча. Аборти фактично заборонені, низка косметичних процедур та елементів одягу (шорти, джинси) піддаються забороні, вважаються гріхом. Жінка не має тілесної автономії. У звіті ЮНІСЕФ та TurkmenStat (MICS) 59% жінок Туркменістану у віці 15-49 років визнають, що чоловік має право бити дружину [15].

Катування, тортури, нелюдське поводження. Таджикицькі в'язниці є погано обладнаними та переповненими, а ув'язнені регулярно зазнають жорстокого поводження. Поширеним є фізичне та сексуальне насильство. У Туркменістані психічно хворих, а також дисидентів поміщають в психлікарню з жахливими умовами. Так звані «пацієнти» часто зазнають фізичного та сексуального насильства, відомо про випадки умисних вбивств. Катування та жорстоке поводження залишається нормою для Киргизстану (77 заяв про катування за минулий рік) й Казахстану (120 заяв), де в'язні живуть в переповнених камерах, отримують малу кількість їжі, зазнають катувань (позбавлення сну, тримання голови під водою) [20].

Свобода слова, доступ до інформації, таємниця кореспонденції. Таджикистан регулярно блокує веб-сайти (Facebook, Радіо Озоді, веб-сайт таджицької служби Радіо Вільна Європа та опозиційні веб-сайти) з потенційно критичним контентом щодо уряду. Журналістів і блогерів притягують до відповідальності за їхню позицію, пости в соціальних мережах. Туркменістан провадить ще більшу цензуру. Усі друковані та електронні ЗМІ жорстко контролюються. Влада мстить

туркменам за надання інформації іноземним ЗМІ. Доступ до Інтернету обмежений, багато веб-сайтів і програм заблоковано. Були випадки огляду вмісту телефонів школярів поліцією на доступ до веб-сайтів. В Киргизстані фізичний тиск на людей є відносно меншими, однак журналісти зазнають переслідувань з боку правоохоронних органів за репортажі з критикою. Чинним є закон про захист від «неправдивої інформації», який дозволяє владі без судового нагляду видаляти з інтернет-платформ інформацію, яку чиновники вважають «неправдивою» або «неточною». Кримінальний кодекс Казахстану теж потурає цензурі, оскільки криміналізує «Публічні образи та інші посягання на честь і гідність Першого Президента» (ст. 373) та «Посягання на честь і гідність Президента» (ст. 375) [17]. Журналісти продовжують зазнавати переслідувань, арештів, фізичних нападів та судових переслідувань за виконання своїх професійних обов'язків.

Користування інтернетом. За даними Світового банку за 2017 рік 76 % населення Казахстану використовувало мережу Інтернет. В Узбекистані користування склало 49 %, в Киргизстані 38 %, у Таджикистані 22 % і в Туркменістані 21 %. До сьогодні відсотковий показник використання Інтернету збільшився на 10-15 одиниць у всіх республіках, окрім Таджикистану й Туркменістану (їх дані за подальші роки відсутні) [25].

Право на здоров'я. У Таджикистані влада жорстко контролювала поширення інформації про пандемію Covid-19, недооцінюючи її реальний вплив, що вплинуло на ефективність захисту здоров'я громадян. Натомість Туркменістан не має жодного зареєстрованого випадку інфікування, в той час коли ЗМІ повідомляють про значну кількість людей, що зверталася до лікарні з відповідними симптомами. Решта Центральноазійських республік визнала поширення хвороби та впроваджувала заходи для стабілізації становища в країнах.

Проблеми у забезпеченні демократії в країнах Центральної Азії. Таджикистан. Нині президентом Республіки є Рахмон Емомалі. Він перебуває при владі з 1994 року. За даними аналітичного центру ADAstra, попри положення Конституції, даний очільник усував різними способами своїх основних опонентів: Гафор Мірзоєв, Мірзоході Німозов, Махамедрузі Іскандаров і Якуб Шакі Салімов, а також ініціював зміни до Конституції, анулюючи власні президентські терміни [9]. Щодо опозиційних партій, то партію Ісламського відродження Таджикистану у 2015 р. засудили за підготовку теракту і визнали терористичною організацією. Водночас опозиційне угруповання «Група 24» – засноване в Москві в 2012 році, вважається екстремістською в Таджикистані. Її засновник Умаралі Кувватов в 2015 році був убитий у Стамбулі. Більша ж частина лідерів опо-

зиції перебуває за кордоном, а ті, хто залишився в Таджикистані, працюють у підпіллі. Таджикиська опозиція має мало засобів для оприлюднення своєї позиції. Влада повністю контролює ЗМІ та комунікації: наприклад, в країні відключили інтернет, коли лідер ПІВТ виступив з промовою в Університеті Джорджа Вашингтона. «Група 24» закликала через соцмережі провести мітинг у Душанбе після результатів виборів 2020 року, але влада швидко це заблокувала [13]. На виборах до Парламенту у 2020 році правляча Народно-демократична партія отримала 47 місць у нижній палаті, тоді як інші проурядові партії поділили решту. Спостерігачі ОБСЄ повідомили, що вибори не відповідали демократичним стандартам, а значить не були достатньо чесними [21]. Відтак, сучасні політики при владі є слабкою ланкою на шляху до розбудови демократії і забезпеченні людей прав і свобод.

Щодо досягнень в країні стосовно захисту прав людини варто зазначити набуття чинності Плану дій у 2021 році, запровадженого у рамках нової стратегії реформування системи кримінального правосуддя. Він передбачає незалежний моніторинг місць утримання під вартою, а також удосконалення механізмів подання скарг для осіб, які перебувають у пенітенціарних установах, та розвиток механізмів незалежного розслідування випадків смерті під вартою [24].

Туркменістан є країною з майже відсутнім фактичним прагненням до забезпечення громадян прав і свобод, які їм належать. За президентства Ніязова після розпаду СРСР була повністю знищена опозиція, а сам президент був практично тоталітарним лідером. З приходом Г. Бердимухамедова система почала набувати авторитарного характеру, відбулося проголошення розвінчання культу глави держави, встановлено багатопартійність. Однак, нові партії, що виникали за словами Г. Бердимухамедова мали брати активну участь у загальнонаціональному русі, який очолює Демократична партія Туркменістану, тобто всі потенційні партії апріорі є провладними [9]. І. Осадчук зазначає, що особливостями формування та функціонування правлячої еліти в Туркменістані є: закритість правлячої еліти та її сімейно-клановий характер (трайбалізм виражається у домінуванні представників племені текінців у владних структурах); віддаленість влади від народу; основна боротьба всередині еліти йде за право поширювати свій вплив на главу держави та інші елітні угруповання тощо. Сходження Сердара Бердимухамедова на президентське крісло в березні 2022 року лише черговий раз підтвердило клановість політичної системи. Попри свавільні вибори, Республіка ратифікувала 13 міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, серед яких: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм

дискримінації щодо жінок, Конвенція про права дитини, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки та покарання тощо.

Киргизстан є єдиною країною в регіоні, яка часто змінює владу, що вважається результатом відваги народних революцій і протестів. Партійна система держави неоднотипна, є опозиція та відносна свобода слова, але вся влада поділена між місцевими елітами. Якщо якась група впливу намагається захопити владу повністю то виникає спротив суспільства. Власне, киргизьке суспільство майже завжди досягало зміни влади шляхом революцій. Однак, керівникам держави необхідно легітимізувати себе на посадах, для чого в країні проводяться вибори, але їх частково фальсифікують, підкупаючи виборців через низькі доходи населення [3]. Відтак, успіхи революцій щодо повалення владного режиму одного президента нівелюються підкупом виборців і нечесною конкуренцією під час виборів нового очільника.

Казахстан. За часів Назарбаєва, першого президента республіки, були впроваджені конституційні зміни, які то подовжували президентський термін, то послаблювали опозицію за допомогою використання родинно-кланових стосунків всередині країни [9]. Зі зміною глави в державі у 2019 році ситуація мало змінилася, адже новообраний Токаєв володіє де-факто меншою владою аніж його попередник. На думку експертів, процес передачі влади в країні розпочався ще з 2017 року, коли була проведена реформа щодо зменшення повноважень президента і їх збільшення у сторону парламенту. Пізніше главою сенату стала Дарига Назарбаєва, донька тогочасного президента [10]. Тож, розбудова клановості є значним кроком назад у поступі захисту прав людини і створенні прозорого суспільства.

Покращенням у законодавства стосовно прав людини стало прийняття у червні 2021 року закону про інклюзивну освіту, який вилучив численні згадки про медичний та освітній іспит як передумову для зарахування до загальної школи та запровадив нові положення, які передбачають державну відповідальність надавати дітям з обмеженими можливостями належні умови для здобуття освіти. Численні заяви президента Касима-Жомарта Токаєва стосовно того, що захист прав жінок є ключовим можуть бути передвісниками в подальшому фокусуванні уваги на поліпшенні становища жінок в державі [17].

Виклики та перешкоди для демократизації держав Центральної Азії. Як не парадоксально, але однією з найсуттєвіших перешкод у реалізації та захисту прав людини в Центральноазійських республіках є уразлива політична система до родових, кланових та племінних політичних зв'язків і її неспроможність функціонувати без

них. Лідери змінюються, проте режими не трансформуються, а тому у цьому регіоні можна прогнозувати подальші потрясіння за умов суспільно-національного прагнення до реального набуття прав і свобод через усунення від влади не лише політичної верхівки, а й всіх службовців на регіональному та місцевому рівнях.

Для Таджикистану серйозним викликом на сьогодні є рівень неонатальної смертності (впродовж 1-го місяця життя). За даними Світового банку, країна має один з найвищих показників у Центральній Азії. Центральноазійське бюро аналітичної звітності (CABAR.asia) повідомляє, що другою важливою проблемою для дітей Таджикистану є дитяче харчування. У 2020 році ситуація ще більше погіршилася через пандемію та скорочення грошових переказів мігрантів, які є основним джерелом доходу багатьох таджицьких сімей. Часте й різноманітне харчування доступне лише для 40 % дітей у віці від 2 до 6 років. Відтак, право дітей на повноцінний розвиток і здоров'я перебуває під загрозою. Крім цього, загрозливим є факт відсутності доступу до базового безпечного та надійного питного водопостачання, особливо серед сільського населення. За даними USAID від лютого 2021 року, понад 40 % населення Таджикистану не мають доступу до чистої питної води, що є причиною 16 % смертей серед дітей до 5 років. Також, у державі право на освіту не реалізується повноцінно. За даними ЮНІСЕФ, ця проблема спричинена недостатнім розподілом державних ресурсів, постійним демографічним зростанням, залежністю від зовнішнього фінансування та браком коштів у батьків [16].

За даними звіту Human Rights Watch за 2021 рік у Туркменістані, влада не змогла подолати вплив багаторічної економічної кризи на продовольчу безпеку та інші основні потреби людей [26]. Відтак, цілком логічно виглядає відстороненість населення від політичного життя, оскільки інші питання є злободенними. Уряд Туркменістану заперечує існування бідності в країні та не може забезпечити належний рівень життя та право на їжу для економічно вразливих груп населення, особливо в період розгортання пандемії. Загальнодоступних офіційних даних про потреби населення в продуктах харчування немає, відтак, можна лише здогадуватися про кількість людей, що потерпає від нестачі продовольства [26].

Киргизстан нині хоч і є «демократичнішою» країною в багатьох аспектах у порівнянні з іншими Центральноазійськими республіками, однак і ця держава може зіштовхнутися із суттєвими порушеннями прав людини в найближчому майбутньому та нарощуванням авторитарного апарату. Причиною для цього є Конституція, прийнята на референдумі 11 квітня 2021 р., що містить положення, які за висновком Венеціанської комісії

Ради Європи і Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ, прямо порушують міжнародні стандарти прав людини. Зокрема, Стаття 10 забороняє діяльність, публічні заходи та розповсюдження інформації, що суперечать «моральним цінностям і суспільній свідомості народу Киргизстану», і є несумісною з основними правами людини, зокрема, свободою щодо висловлювання поглядів, зібрань та об'єднань. Інше положення включає вимогу отримувати попередній дозвіл від влади на проведення мирних зібрань [20].

Уряд Казахстану продовжує стверджувати, що проводить реформи в галузі прав людини, незважаючи на відсутність значних покращень. Влада розправляє з критикою уряду, використовуючи надмірні звинувачення в «екстремізмі», обмежує право на мирні протести. Уряд не продовжив економічну допомогу, пов'язану з Covid-19, до 2021 року, хоча пандемія продовжувала впливати на рівень життя, зайнятість та навчання в школі. Це може тягнути за собою значні наслідки в сфері захисту прав людини, оскільки право на здоров'я, освіту, харчування для дітей, соціальний захист буде підірвано ще більше. Крім цього, за минулий рік почастишали стихійні страйки робітників та місцеві профспілкові ініціативи, зокрема в Актюбинській області, Нурсултані та Алмати. Офіційні представники влади подекуди зверталися до суду, звинувачуючи працівників за організацію «незаконних» страйків. У червні 2021 р. Міжнародна організація праці оприлюднила вкрай критичні висновки та рекомендації щодо дотримання Казахстаном Конвенції про свободу асоціацій та захист права на організацію, доручивши уряду «припинити практику судового переслідування профспілкових лідерів» [17].

Отже, обрані республіки Центральної Азії у контексті демократизації очікують значних викликів, як от подолання економічних труднощів та продовольчих нестач, викликаних пандемією COVID-19, для повноцінної реалізації права харчування для дітей, права на повноцінний розвиток, а також на освіту і роботу. Крім цього, право на свободу думки може зазнавати подальших порушень за умови збереження авторитарного владного апарату, націленого на створення виключно позитивного іміджу глави держави.

Висновки. Таким чином, дослідження процесів демократизації у Центральноазійських державах показало слабкість їхнього поступу на цьому

шляху, здебільшого через клановість та узурпацію влади родинами колишніх і чинних президентів. Зокрема доведено, що обрані держави плекають подвійні стандарти у сфері захисту прав людини, даючи простір для реалізації тих чи інших прав і свобод до певної міри, які не суперечать їхнім інтересам. Однак, країни мають і певні досягнення на «правозахисному полі» – це удосконалення кримінального кодексу щодо утримання і ставлення до в'язнів у Таджикистані; міжнародні договори щодо захисту тих чи інших представників населення, підписані Туркменістаном, що зобов'язують країну до відповідних правозахисних дій; активність громадянського суспільства та регулярне відстоювання своїх прав шляхом революцій у Киргизстані; вироблення законодавчих положень щодо відповідальності держави у наданні дітям з обмеженими можливостями належних умов для здобуття освіти у Казахстані.

Значні виклики можуть постати перед республіками Центральної Азії у сфері подальшої демократизації. Перш за все це подолання економічних труднощів і суворих продовольчих нестач, викликаних пандемією COVID-19 у Туркменістані й Таджикистані, а також боротьба цих країн з дитячою смертністю через нестачу якісних харчів та води, що підриває право дітей на повноцінний розвиток і отримання допомоги в цьому від держави. Фальсифіковані кримінальні звинувачення, нібито пов'язані з релігійним екстремізмом, а по суті своїй націлені на усунення небажаних владі осіб і настроїв у суспільстві, можуть спровокувати гнів і акції протесту, а також нестабільність в Казахстані. Крім цього, звичне для Казахстану судове переслідування профспілкових лідерів може вилитися ще в більші страйки вже зараз радикально налаштованих працівників, чие право на свободу організацій регулярно утискають. Недавні зміни до конституції Киргизстану, де встановлюється заборона на діяльність, публічні заходи та розповсюдження інформації, що суперечать «моральним цінностям і суспільній свідомості народу Киргизстану», можуть створити поле для зловживань і порушень свобод громадян. В умовах сучасного світу також загострюватиметься проблема захисту прав найбільш вразливих прошарків населення; окрім дітей, жінок та людей з інвалідністю, гостріше постане питання захисту прав представників ЛГБТ-спільноти, релігійних об'єднань і вірян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бийбосунув А. Оппозиционные силы намерены сформировать «народный парламент». Интернет – сайт Киргизької Служби міжнародної медіа компанії «Радіо Свобода». 2021. URL: <https://rus.azattyk.org/a/31597465.html> (дата звернення 23.10.2022).
2. Боконбаев К. Дж. К вопросу о традиционализме и модернизации кыргызского общества. *Вестник кыргызско-российского славянского университета*. 2015. № 15 (2), С. 7-11.

3. Експрес-революція, або Що відбувається в Киргизстані? Інтернет – сайт аналітичного центру ADASTRA. 2020. URL: <https://adastra.org.ua/blog/ekspres-revoluciya-abo-sho-vidbuvaetsya-v-kirgizstani>(дата звернення 23.10.2022).
4. Кушнар'єв І. В. Політична корупція в умовах неоавторитаризму держав центральної Азії (приклад Казахстану, Киргизстану та Таджикистану) / І. В. Кушнар'єв. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Політологія*. 2017. № 2. С. 4-16.
5. Ляшенко Т. М. Політичні режими країн Центральної Азії: нестійка рівновага. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2011. Вип. 4. С. 264-274.
6. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору: монографія / за ред. к.і.н., доц. А.Г. Бульвінського, – Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. 288 с.
7. Осадчук І. Ю. Політичні інститути пострадянських країн: порівняльний аналіз: навч. Посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2016. 306 с.
8. Туркменская Инициатива по Правам Человека. Інтернет-сайт інформаційного ресурсу «Хроніка Туркменістану». URL: <https://www.hronikatm.com/o-tipch/>(дата звернення 20.10.2022).
9. Чому Центральній Азії потрібна демократія? Інтернет – сайт аналітичного центру ADASTRA. 2020. URL: https://adastra.org.ua/blog/chomu-centralnij-aziyi-potribna-demokratiya_1(дата звернення 20.10.2022).
10. Що буде з Казахстаном після Назарбаєва? Інтернет – сайт аналітичного центру ADASTRA. 2019. URL: <https://adastra.org.ua/blog/sho-bude-z-kazahstanom-pislya-nazarbayeva>(дата звернення 19.10.2022).
11. Фисун А.А. К переосмыслению постсоветской политики: неопатримониальная интерпретация. *Политическая концептология*. 2010. № 4. С. 158-187.
12. Яворська К. П. Громадянські та політичні права і свободи в умовах режимних трансформацій: порівняльно-політологічний аналіз пострадянських держав: дис.: 2021 р. Одеса, 2021. 249 с.
13. Belafatti F. The judicial system of Tajikistan and the situation of the opposition movement «Group 24»: an assessment. Vilnius University, Centre of Oriental Studies. 2015. URL: <https://vdocument.in/the-judicial-system-of-tajikistan-and-the-situation-of-the-judicial-system-of.html?page=9> (дата звернення 19.10.2022).
14. Collins K. After the Kyrgyz Spring: Challenges to Democratic Deepening. *The Brown Journal of World Affairs*. 2012. № 19 (1), p. 21–30.
15. Freedom in the world 2021: Tajikistan. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Freedom House. 2021. URL: <https://freedomhouse.org/country/tajikistan/freedom-world/2021> (дата звернення 18.10.2022).
16. How does Tajikistan respect children's rights? Інтернет-сайт Центральноазійського бюро для аналітичної звітності. URL: <https://cabar.asia/en/how-does-tajikistan-respect-children-s-rights> (дата звернення 18.10.2022).
17. Kazakhstan Events of 2021. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Human Rights Watch. 2022. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/kazakhstan>(дата звернення 18.10.2022).
18. Kazakhstan early presidential election 2019: ODIHR observation mission final report. Інтернет-сайт міжнародної Організації з безпеки і співробітництва в Європі. 2019. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/kazakhstan/434465> (дата звернення 15.10.2022).
19. Kyrgyzstan's 2021 presidential election: OSCE/ODIHR observation mission final report. Інтернет-сайт міжнародної Організації з безпеки і співробітництва в Європі. 2021. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/kyrgyzstan/488692> (дата звернення 15.10.2022).
20. Kyrgyzstan Events of 2021. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Human Rights Watch. 2022. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/kyrgyzstan>(дата звернення 13.10.2022).
21. ODIHR needs assessment mission report (1–3 March 2022). Інтернет-сайт міжнародної Організації з безпеки і співробітництва в Європі. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/2/513565.pdf>(дата звернення 13.10.2022).
22. Ranking of Countries by Quality of Democracy. Інтернет-сайт дослідницького проекту «Матриця демократії». URL: <https://www.democracymatrix.com/ranking>(дата звернення 12.10.2022).
23. Smith, Shane A. Leadership transition in Kazakhstan and Uzbekistan implications for policy and stability in Central Asia / Calhoun: The NPS Institutional Archive. 2007. 141 p.
24. Tajikistan Events of 2021. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Human Rights Watch. 2022. URL: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/tajikistan>(дата звернення 12.10.2022).
25. The World Bank Group. Інтернет-сайт міжнародної організації The World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/en/home>(дата звернення 10.10.2022).
26. Turkmenistan Events of 2021. Інтернет-сайт міжнародної неурядової організації Human Rights Watch. 2022. – URL: <https://www.hrw.org/world-report/2022/country-chapters/turkmenistan>(дата звернення 10.10.2022).
27. Urmanbetova Z. Democracy in Kyrgyzstan: problems and specific feature. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/30421/31471>(дата звернення 10.10.2022).